

Факт зберігання такої літератури розглядався як кримінальний злочин. Це підкреслила судова колегія з кримінальних справ Одеського обласного суду, яка визначила П. Бутову термін покарання – п'ять років ув'язнення у виправно-трудої колонії з наступним дворічним засланням¹⁵.

Не був поблажливим Дніпропетровський обласний суд до інженера Ломівської водопровідної станції Дніпропетровського міського виробничого управління водопровідно-каналізаційного господарства Г. Ничипоренка. Останній, як і П. Бутов, дозволив собі зберігати й розповсюджувати самвидав, зокрема одну з книг дисидента Л. Копелева. Уже це розглядалося як серйозний кримінальний злочин. Крім цього, під час обшуку були вилучені конспекти передач зарубіжних радіостанцій. Їх характеристика в процесуальних документах подавалася так: «З 8 березня 1977 р. по 3 травня 1978 р. у себе вдома в м. Дніпропетровську виготовив на аркушах учнівського зошиту наклепницький документ, що являє собою конспективні записи передач закордонних антирадянських радіостанцій... У ньому міститься наклеп на радянський народ, радянську дійсність та на радянський державний лад. Зокрема, стверджується, що начебто радянський уряд знищував свій народ. Наклепницьки змальовуючи радянську зовнішню політику, стверджується, що допомога Радянського Союзу братній Чехословаччині в 1968 р. була начебто «окупацією»¹⁶. Остаточні акценти у цій кримінальній справі 5 серпня 1981 року поставила судова колегія з кримінальних справ Дніпропетровського обласного суду під головуванням І. В. Кашесєва, яка визначила Г. Ф. Ничипоренку термін покарання до семи років позбавлення волі у виправно-трудої колонії суворого режиму з наступним засланням терміном на п'ять років¹⁷.

Список порушених кримінальних справ можна було б продовжувати й далі. Його докладно оприлюднили ряд правозахисних видань і, насамперед, «Хроніка поточних подій», яка не залишала поза увагою жодного відомого їй імені репресованих¹⁸.

Отже, самвидавча література відіграла важливу роль у формуванні української національної самосвідомості, стала новим джерелом інформації про Україну в усьому світі. Саме через самвидав нелегальне друковане слово доходило до читача на самвидав орієнтувалася українська діаспора, а події 1968 року в Чехословаччині лише активізували процес поширення самвидаву. Тому, прагнучи упокорити інакодумців, владні структури вдалися до випробуваного методу політичних репресій, які в досліджуваній період набули масового характеру.

Розглядаючи висвітлені у статті питання, вважаємо, що в подальшому потрібно створити всі необхідні умови українським історикам для стимулювання досліджень з історії самвидаву, опозиційного та дисидентського руху не лише в Україні, а й в інших республіках СРСР та країнах Центральної і Східної Європи в другій половині ХХ століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) – К.: Ін-т історії України АН України, 1990. – 222 с; 2. Касьянов Г. В. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці // Віче. – 1994. – № 10. – С. 106–118; Касьянов Г. В. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці // Віче. – 1994. – № 11. – С. 138–146; Касьянов Г. В. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с; 3. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х – початок 1990-х років. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1998. – 720 с; 4. Обертас О. Створено Міжнародну асоціацію з вивчення та дослідження спадщини самвидаву // Смолокип України. Інформаційний бюлетень. – 2006. – № 3. – С. 3; 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 65. – Арк. 31; 6. Там само. – Спр. 64. – Арк. 13; 7. Там само. – Спр. 127. – Арк. 93–94; 8. Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000. – С. 85; 9. Марченко А. Т. Відкритий лист до комуністичних газет // Сучасність. – 1968. – № 11. – С. 114–118; 10. Милокостова І. В 1986 году Анатолий Марченко объявил бессрочную голодовку с требованием освободить всех политзаключенных СССР // Факты и комментарии. – 1999. – 14 октября; 11. Неврлий М. Слов'янський контекст шістдесятництва // Сучасність. – 2000. – № 1. – С. 103; 12. Прокоп М. Лекція чехословацької революції. Спроба перших підсумків // Сучасність. – 1968. – № 11. – С. 62–74; 13. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області. – Спр. 24994-П. – Т. 4. – Арк. 226; 14. Там само. – Арк. 237; 15. Вести из СССР. Права человека: В 5 т. – Т. 2. – Мюнхен–Брюссель, 1989–1991. – С. 147; 16. Архів Управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області. – Спр. П-25298. – Т. 1. – Арк. 243–244; 17. Там само. – Т. 3. – Арк. 273; 18. «Хроніка поточних подій» про репресії на Україні // Сучасність. – 1972. – № 9. – С. 121–123.

О.А. Шановська

**РОМАНТИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ 80-Х – ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.
ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ**

Національно-культурні своєрідності світогляду більшою мірою притаманні інтелігенції як виразнику духовності народу. Українська інтелігенція не є винятком у цьому сенсі. Інтелігенти – виробники та основні носії духовних, наукових та інших інтелектуальних цінностей, в значній мірі вони визначають культурну динаміку, науково-технічний та соціально-економічний прогрес суспільства. Українській нації властиві певні культурні особливості, стали риси індивідуально-психічного та суспільного життя: сентименталізм, емоційність, толерантність, романтизм тощо. Вочевидь, духовні та культурні особливості кожної нації впливають на її політичний розвиток, а їх вплив відчувається більше, якщо роль головного політичного актора відіграє інтелігенція.

У центрі уваги даної статті – романтичні уявлення інтелігенції, яка зіграла провідну роль у новітній історії, а саме – у здобутті Україною незалежності, але так само, як і інтелігенція часів української революції 1917 – 1920 років, не змогла повною мірою скористатися своїми здобутками. Нас цікавили насамперед політичні уявлення інтелігентів, які очолили Народний рух України за перебудову в 1989 році; цю організацію можна вважати інтелігентською, оскільки саме інтелігенція ініціювала її створення та відіграла в ній провідну роль. Рух став організацією національного відродження в Україні; ідеї, висловлені на його установчому з'їзді (8-10.09.1989 р.), стали джерелом для розвитку суспільно-політичної думки новітньої України та створення системи багатопартійності; він посідав поважне місце в політичному дерибані перших років незалежної України.

Романтизм і певна невизначеність уявлень, відсутність політичної стратегії в колах інтелігенції стали на заваді здійсненню визначних й істотних перетворень у суспільно-політичному житті, запровадження демократичних заходів напередодні та в перші роки незалежної України. Критичний погляд і критичне ставлення до того, що відбувалося за часів реального впливу інтелігенції на владу, важливі для подолання труднощів, які заважають інтелігенції відігравати провідну роль у сучасних процесах побудови демократичної правової держави з розвинутою ринковою економікою та впливати на суспільні зрушення в Україні.

Хоча в історіографії період, який безпосередньо передував створенню української державності, так само, як і її розбудова, досліджений досить докладно, романтичні уявлення інтелігенції та їх вплив на політичні події ще не досліджувалися окремо, а розглядалися разом з іншими проблемами, насамперед при аналізі національно-визвольного руху кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття. Хроніку українського правозахисного руху і боротьбу за національну ідею відображає цикл ґрунтовних праць як українських емігрантів, так і вітчизняних дослідників¹. Вплив соціальних і політичних змін в Україні на піднесення національної свідомості населення простежив Б. Кравченко². Серед досліджень, присвячених новітній історії та історії створення та діяльності Руху, поважне місце займає праця Г.І. Гончарука³. У ній автор чимало уваги приділяє аналізу руйнівних процесів у колах НРУ, які призвели до його розколу, аналізу ідейних підвалин та витоків програмних засад Руху. Формуванню та еволюції української державної ідеї присвячено дослідження В.М. Кулика⁴.

Серед всіх літературних джерел, котрі в тій чи іншій мірі дають уявлення стосовно визначеної проблеми, найбільшу цінність становлять праці теоретика і колишнього лідера НРУ В. Чорновола⁵. Вони містять відомості про його особистий досвід та активну політичну діяльність; ознайомлення з працями В. Чорновола спонукало автора цієї статті звернути увагу на запропонований аспект політичної діяльності членів Руху та взагалі української інтелігенції кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття.

Про існування ірраціоналістичних тенденцій в українській духовній культурі висловлювались дослідники духовної спадщини українського народу, його історії, письменства, філософії. Досить назвати прізвища політичного мислителя, визначного представника народництва М.П. Драгоманова, історика давньої української літератури, світової та української філософії Д.І. Чижевського, фахівця з історії філософії, професора В. М. Нічик.

Романтизм визначався як своєрідність світогляду українців та типове для української духовної культури явище. Він формувався під впливом ідей європейського романтизму. Романтично-містичні ідеї німецьких філософів набули значного поширення в Україні наприкінці XVIII і особливо на початку XIX століття завдяки діяльності запрошеного до Харківського університету (за рекомендацією І.Г. Фіхте, Ф. Шиллера, І.В. Гете) професора Йенського університету Й.Б. Шада. Професори Київського університету О. Новицький та С. Гогоцький, фахівці з історії філософії, також зверталися до містично-екзистенціальних концепцій гегелівської системи, близьких українській ментальності⁶.

Ідеалом романтиків була вільна людина, ворожа будь-якій обмеженості, тяжінню до системності. З цим нерозривно пов'язано міфо-поетичне бачення світу, важливість «логіки серця» – кордоцентризму, її первинність щодо «логіки голови». Деякі дослідники (В. Вишеславцев, С. Ярмусь) вважають, що кордоцентризм був національно-специфічною рисою філософської рефлексії українських мислителів ще з часів Київської Русі.

М.П. Драгоманов зазначав, що українці грішать не лише романтизмом, але й романтично-археологічним розворотом старовини, патріархальних форм побуту, що завдає шкоди здоровій самокритиці та гальмує соціальний, економічний і культурний поступ нації.

Визначний політичний ідеолог ХХ століття, теоретик національної самостійності та державності України В. К. Липинський зазначав, що всім інтелігентам України притаманна одна хвороба – нахил до романтизму. Він вважав, що інтелігенти України мають дуже великі заслуги перед нацією на ниві наукової, культурної, аполітичної діяльності, але «до політичної праці інтелігенція українська показала себе абсолютно нездатною», вона позбавлена почуття дійсності, не вміє відрізнити бажане від можливого. Зрештою, інтелігенція не здатна бути провідною верствою, вона не в змозі організувати й об'єднати націю, не спромоглася виробити політично цінної національної ідеології, яку б сприймали всі верстви населення⁷.

Подібні думки висловлював ідеолог інтегрального націоналізму Д.І. Донцов, коли, маючи на увазі інтелігенцію, яка претендувала на провідну роль в Україні в другій половині ХІХ століття, особливо з вибухом української революції 1917 – 1920 років, він зазначав: «На думку тої інтелігенції, або її виразника Драгоманова, не вона покликана здійснити свою правду в своїй країні, навпаки, в ній жила (пише Франко) «віра в якусь містичну волю народу, у вроджену йому здібність до досягнення якоїсь своєї «правди» в суспільних відносинах»⁸. Романтизм разом з іншими становить додаткові засади розвиненого Донцовим «чинного» або «вольового» націоналізму, але романтизм, на його думку, – це фанатична готовність до самопожертви «за вічну правду», за інтереси нації, здатність безоглядно віддаватися поривові до омріяної мети. Критикуючи українську інтелігенцію, «українське провансальство» (провінціоналізм) і його найвидатніших представників М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, Дмитро Донцов визнавав, що інтелігенція відзначалася перебільшеною вірою в силу розуму, вселюдського братерства й справедливості, малореалістичними поглядами у політиці. Він зауважив, що «неясна і хитлива була відповідь цієї групи на питання мети, до якої вона йшла»⁹.

Нахилом до романтизму «страждала» в Українській РСР в кінці 80-х років минулого століття інтелігенція: поети і письменники, журналісти І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський та інші відомі діячі культури, науки, політики. Романтизм і певна невизначеність уявлень проявилися в організаційному об'єднанні в колах фактично першої незалежної масової організації, – Народного Руху України, різних політичних сил – націонал-демократів, демократів і націонал-комуністів – задля високої мети – реалізації свободоловних помислів і почуттів. Прагнули державної самостійності і сповідували національно-радикальні ідеї колишні репресовані владою дисиденти-правозахисники (брати Михайло і Богдан Горині, Левко Лук'яненко). За повну державну незалежність України, здобуту мирними, демократичними, конституційними шляхами, висловився на установчому з'їзді Руху колишній член УГП та дисидент В'ячеслав Чорновіл. Поміркованими, «конфедералістськими» були виступи ліберальних комуністів Івана Драча, Володимира Яворівського, Дмитра Павличка. Вони були налаштовані на співпрацю з владою з метою встановлення справжньої демократії. Як засвідчили подальші події, обрання Рухом курсу на національну демократію призвело до виходу з НРУ частини комуністів і націонал-радикалів. Через рік після установчого з'їзду з Руху вийшли його лідери Михайло Горинь і Володимир Яворівський, партії: УРП та ДемПУ. Жаданий союз представників різних політичних сил розпався.

Романтичні, сповнені оптимізму, захоплення так званими універсальними правдами вселюдського братерства й справедливості, мітингові настрої домінували на установчому з'їзді Руху. Вони позначилися на емоційних виступах делегатів з'їзду і на прийнятих документах¹⁰. На певну невизначеність програми НРУ вказує відсутність терміна «Україна – незалежна держава». У той же час стверджується, що питання культурного відродження в Україні може бути успішно розв'язане лише на шляху утворення державності українського народу¹¹. У рішеннях І з'їзду Руху немає документів про політичну самостійність України, а була прийнята резолюція «Про економічну самостійність Української РСР», що в умовах політичної залежності було завданням нездійсненим.

На домінуючу романтично-мітингову спрямованість рухівської діяльності в початковий період його історії вказав на VI з'їзді НРУ (15-17.12.1995 р.) його голова В. Чорновіл, звернувши увагу на те, що Рух швидко еволюціонував від романтизму та певної невизначеності уявлень

більшості рухівців про суть демократії, ідеологічної одновимірності мислення до визнання Рухом ідеологічного плюралізму в українському суспільстві і перемоги в рухівських колах центристської позиції національної демократії. У подальшому першою особою Руху відзначалася необхідність подолання розмежувальних тенденцій на «прагматиків» і «романтиків» національної ідеї задля зміцнення рухівських кіл і підвищення його ролі у політиці.

Показовим прикладом поміркованості інтелігенції є той факт, що на III з'їзді НРУ (28.02 – 01.03.1992 р.) його співголова і народний депутат України Іван Драч у своїй звітній доповіді зазначив, що Рух ніколи не претендував на завоювання влади¹². Незрозуміло, у який спосіб має бути реалізовано державотворчу програму НРУ (Рух підготував «Концепцію державотворення в Україні», її було прийнято в грудні 1992 р.), якщо Рух не є суб'єктом державної влади.

Українська патріотична інтелігенція кінця 1989 – 1995 років не зуміла сконсолідуватися настільки, щоб саме з її середовища вийшли спікер парламенту, президент країни, як це вдалося, наприклад чехам, першим президентом яких став відомий правозахисник Вацлав Гавел. Як і в 1917 році інтелігенція не змогла скористатися сприятливими політичними умовами і можливостями щодо державотворення. Серед таких сприятливих умов були насамперед мирні революційні зміни, які з 1985 року ініціювало радянське керівництво: горбачовська політика перебудови і гласності, прийняття законів, які відкрили можливість альтернативних політичних виборів. Як і за часів революції 1917 – 1921 років, інтелігенція, не маючи досвіду й необхідної кількості кадрів у державних структурах, не змогла чинити фактичний вплив на владу. Не останню роль у цьому відіграли романтичні уявлення та відсутність реальної політичної стратегії розвитку країни, які свідчили про певну незрілість і несформованість ідеологічних поглядів української патріотичної інтелігенції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею: Збірник публіцистичних творів / Упоряд. і ред. В. Верига. – Детройт. – Нью-Йорк. – Торонто, 1993. – 604 с; Прокоп М. Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк. – Львів, 1993. – 502 с; Нариси з історії українського національного руху. / Відп. Ред.. В. Г. Сарбей. – К., 1994; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 1980-х років. – К., 1995. – 224 с; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х рр.. – К., 1998. – 720 с.;
2. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 423 с.;
3. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності. – К., 1992. – 48 с; Його ж. Убити дракона (з історії Руху та нових партій України). – К., 1993. – 200 с; Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К., 1994. – 495 с; Його ж. Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001 рр.) – К., 2001. – 704 с; Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К., 1995. – 382 с; Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997. – 380 с.;
4. Кулик В. М. Формування та еволюція української державної ідеї: 1986 – 1991: Дис. канд. політ. наук. – К., 1999. – 20 с.;
5. Лихо з розуму. Портрети двадцяти «злочинців»: Збірник матеріалів / Уклад В. Чорновіл. – Л., 1991. – 343 с; Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора. – К., 2000. – 624 с; Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К., 2002. – 640 с.;
6. Бичко А. К. Моральний зміст менталітету українців // Національна культура в сучасній Україні. – К., 1995. – С. 244-245;
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К. – Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 69-71;
8. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 39;
9. Там само. – С. 42;
10. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. – Т. 9 (1989 – 2001 рр.). – К., 2001. – 660 с.;
11. Там само. – С. 85;
12. . III Всеукраїнські збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 р., Стенографічний звіт. – К., 1995. – С. 15.